UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND RELIEFURILE FIGURALE DE PE CERAMICA NEOLITICĂ DIN ROMÂNIA

DE

A. LÁSZLÓ

Executîndu-se unele lucrări edilitare în centrul orașului Huși, începînd din anul 1959, au ieșit la iveală mai multe descoperiri de interes arheologic [1]. Printre acestea se remarcă în mod deosebit un fragment ceramic, prezentînd o față umană în relief. Această piesă, care ne-a prilejuit lucrarea de față, a fost descoperită în toamna anului 1959, în str. Lt. Mitache împreună cu resturi de tip Cucuteni A-B, precum și cu materiale aparținînd civilizației geto-dace timpurii [2]. Potrivit informațiilor obținute de la Gh. Melinte, directorul Muzeului raional din Huși, care s-a deplasat la locul descoperirii, fragmentul cu relief a fost aflat la cca. 0,90 m adîncime, fiind imediat suprapus cu resturi de ceramică pictată de tip Cucuteni A-B [3]. Prin urmare, fragmentul, de care ne ocupăm aparține ori stratului Cucuteni A-B, ori unei locuiri anterioare, care deocamdată nu a fost surprinsă. Analizînd fragmentul, vom încerca să clarificăm mai precis și apartenența lui culturală.

În cele ce urmează, după descrierea piesei în discuție, vom trece la analiza analogiilor, încercînd să urmărim originea acestor reprezentări precum și căile de integrare ale acestora în culturile neolitice din România. În încheiere se va discuta semnificația reprezentărilor feței umane în concepțiile magico-religioase ale omului neolitic.

I. Piesa în discuție (fig. 1—2) este un fragment de 6,4 cm (măsurat pe axul nasului) pe 8,6 cm (măsurat pe curbura exterioară), după toate probabilitățile din gîtul relativ strîmt, ușor concav, al unui vas.

---

[1] Cf. A. László, *Cercetări arheologice în așezarea Cucuteni A—B de la Huși*, în „Arheologia Moldovei", vol. IV, 1966, p. 7—22.

[2] Materialele se află în Muzeul din Huși.

[3] Mulțumim și pe această cale tov. Gh. Melinte pentru cedarea spre publicare a fragmentului cu relief.

Pasta, de culoare neagră, este compactă, uniform arsă, cu urme fine de pleavă în compoziţie. La exterior, pe amîndouă feţele, fragmentul prezintă o depunere cenuşie-gălbuie. La prima vedere se părea că este vorba de o depunere calcaroasă subţire, dar experienţele de laborator au infirmat această presupunere, întrucît soluţia cu acid nu a avut nici un efect asupra „depunerii". Căutînd altă explicaţie, s-a ajuns la concluzia că depunerea cenuşie-gălbuie este un înveliş de lut fin, cu care vasul a fost acoperit după ardere [4].

Fragmentul prezintă în relief o figură umană cu trăsături realiste. Faţa este de formă triunghiulară, puţin alungită, cu bărbia rotunjită. În partea superioară, reprezentarea feţei se termină cu linia reliefată a sprîncenelor (s-a păstrat numai partea stîngă) care, prelungindu-se lateral în jos, urmăreşte conturul feţei, încadrînd-o într-un triunghi, care se ridică uşor din suprafaţa vasului. Nasul reliefat, drept, fragmentar spre vîrf, este o continuare în jos a sprîncenelor, avînd, împreună cu ele, forma literei T, cu bara orizontală puţin arcuită spre capete. Ochii sînt realizaţi prin adîncituri ovale, îngustîndu-se treptat spre nas. Gura este reprezentată deschisă. Remarcăm reprezentarea fidelă a buzelor prin linii îngroşate reliefate.

Deşi reprezentarea este fragmentară, se poate constata că nici iniţial nu făcea parte dintr-o figură umană completă, „artistul" a vrut să înfăţişeze numai faţa. Acest lucru reiese destul de limpede din faptul că reprezentarea se termină clar în partea inferioară cu linia bărbiei, fără să fi avut continuarea în restul corpului omenesc. Mai mult, relieful nostru nu redă nici măcar întreaga faţă umană, el se opreşte la partea superioară cu reprezentarea sprîncenelor. Acest fapt nu este neglijabil atunci, cînd se încearcă examinarea semnificaţiei reliefului.

II. Înainte însă, de a trece la interpretarea reliefului, pentru a-i stabili originea şi răspîndirea, este necesar să ne oprim asupra analogiilor în culturile neolitice din ţară şi din regiunile învecinate [4a].

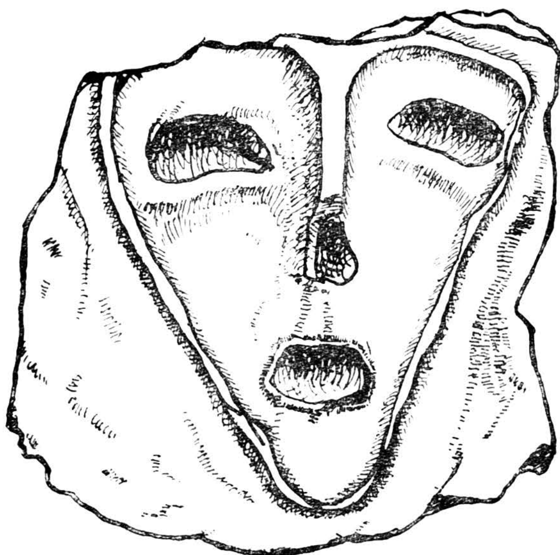
Fragmentul ceramic de la Huşi, cu reprezentarea feţei umane, nu este singurul de acest gen în neoliticul României. O scurtă trecere în revistă a acestor descoperiri, nu prea numeroase, de altfel, va fi folositoare pentru a stabili aria culturală şi geografică în care s-a răspîndit acest tip.

În momentul de faţă, trebuie să considerăm că cele mai vechi reprezentări de acest gen pe teritoriul României sînt acelea descoperite în staţiunea de la Turdaş. Aceste reprezentări, foarte numeroase

---

[4] Cazuri asemănătoare au fost sesizate şi la Troia de Schliemann, tocmai în legătură cu acele *Gesichtsurnen-urnes à visage*. Cf. H. Schliemann, *Ilios*, Paris, 1885, p. 270—271.

[4a] Semnalăm aici că, după predarea spre publicare a lucrării de faţă, a apărut un studiu bogat documentat, semnat de I. Pavlu, în care se discută problema reprezentării feţei umane pe ceramica neolitică din Europa Centrală (Iugoslavia, Ungaria, Austria, Cehoslovacia, Germania) Cf. *Early „Myths" Relating to the Neolithic Society*, în AR, nr. 6, vol. XVIII, 1966, p. 700—717.

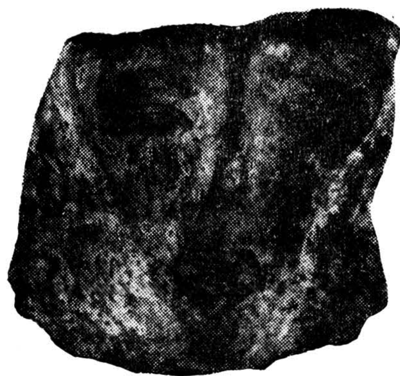

Fig. 1 (sus) — Fragmentul ceramic cu relief figural, descoperit la Huşi. Desen de F. Bartók (mărime naturală).
Fig. 2 (jos) — idem, fotografie (mărime 3/4).

aici, au ca o trăsătură comună nasul redat plastic, iar ochii și gura (această ultimă nemarcată totdeauna) realizate prin simple incizii [5]. În cîteva cazuri și ochii sînt redați plastic, conturul lor fiind subliniat și prin linii incizate [6]. Forma feței, indicată numai în unele cazuri, este cea triunghiulară [7]. Pe un singur fragment fața este încadrată într-un motiv în formă de inimă [8]. În ceea ce privește poziția reprezentărilor, cele mai numeroase se află pe capace [9], altele fiind plasate sub margine [10], pe perete [11] sau în zona fundului vaselor [12]. Reprezentări asemănătoare mai apar și pe urnele în formă de casă [13], precum și pe aplicațiunile de vase, servind probabil și ca apucători [14]. Pe unele reprezentări de pe capace se întîlnesc și coarne [15], înfățișînd, probabil, fețe de oameni cu mască de animal. Acest lucru ne este indicat și de faptul că în unele cazuri între cele două coarne se află încă o figură umană schematică [16].

Tot culturii Vinča-Turdaș îi aparține și fragmentul de vas cu reprezentarea feței umane, descoperit la Alba-Iulia-Lumea Nouă [17]. Nasul în relief este o prelungire în jos a arcului sprîncenelor puternic marcat, avînd împreună forma literei T, ca și la reprezentarea de la Huși. Ochiul stîng lipsește, cel drept este realizat în forma unei pastile proeminente. Reprezentarea fiind fragmentară, nu se mai poate constata dacă avea și gură sau nu. Se pare că fața nu a fost încadrată. O altă descoperire similară provine din stratul „Turdaș-Petrești" al așezării de la Tărtăria. Este vorba de un fragment de vas, cu reprezentarea feței umane în relief, ieșind din suprafața vasului. Se distinge bine nasul proeminent, ochii adînciți și gura deschisă [18]. Mult mai rudimentară ca cele tratate pînă acum, dar exprimînd aceeași idee, este și reprezentarea cunoscută din așezarea de la Ariușd. Este vorba de un vas, cu suprafața poroasă, avînd o proeminență ascuțită, asemănător nasului omenesc. Pe cele două laturi, la aceeași înălțime, sînt plasate

---

5 R o s k a, *Turdaș*, p. 248, pl. CII, 10, 13, 15.

6 *Ibidem*, p. 248, pl. CII, 13—14; p. 250, pl. CIII, 9, 11—13, 18.

7 *Ibidem*, p. 272, pl. CXIV, 6; p. 326, pl. CXLI, 1; p. 328, pl. CXLII, 17, 19, și I d e m, *Az ősrégészet kézikönyve*, II, Cluj, 1927, fig. 170, 9.

8 I d e m, *Turdaș*, p. 252, pl. CIV, 4.

9 *Ibidem*, p. 248, pl. CII, 4—20; p. 250, pl. CIII, 1—21; p. 252, pl. CIV, 4.

10 *Ibidem*, p. 248, pl. C, 2; p. 252, pl. CIV, 15; p. 328, pl. CXLII, 15.

11 *Ibidem*, p. 272, pl. CXIV, 6; p. 290, pl. CXXIII, 15.

12 *Ibidem*, p. 276, pl. CXVI. 14.

13 *Ibidem*, p. 252, pl. CIV, 6—7.

14 *Ibidem*, p. 324, pl. CXL, 4, 6; p. 328, pl. CXLII, 16—19.

15 *Ibidem*, p. 248, pl. CII, 7—9, 11—12, 17, 20; p. 250, pl.CIII, 2,5—7, 14—16, 19.

16 *Ibidem*, p. 250, pl. CIII, 5—6.

17 D. și I. B e r c i u, *Săpături și cercetări arheologice în anii 1944—1947*, în „Apulum", III, 1947—1949, p. 6, fig. 3, 9 și pl. I.

18 N. V l a s s a, *Chronology of the neolitic in Transylvania in the light of the Tărtăria settlement's stratigraphy*, în „Dacia", NS, VII, 1963, p. 485—494. Cf. tabelul comparativ cu inventarul straturilor de cultură (fig. 11).

două proeminențe, emisferice, reprezentînd ochii [19]. În așezarea Cucuteni A de la Ruginoasa au fost descoperite două fragmente de vase, avînd plasate imediat sub buze cîte o figură umană în relief [20]. Li se distinge bine arcul sprîncenelor proeminent, precum și nasul lung, puțin arcuit pe primul exemplar și perfect drept, pe cel de al doilea. Ochii sînt reprezentați în primul caz prin două proeminențe rotunjite, iar în cel de al doilea prin două adîncituri oblice. Nasul, în ambele cazuri, este perforat, servind, probabil, pentru atîrnarea vaselor. Se pare că nu au aparținut unor vase antropomorfe [21].

Din aria culturii Cucuteni mai provin alte două reprezentări antropomorfe în relief, înfățișînd figuri umane întregi. Prin urmare, este vorba de un tip cu totul deosebit față de cele precedente. Le menționăm, totuși, fiindcă, constituind verigile unei filiații importante în timp și spațiu, ne vor ajuta la lămurirea originii reprezentărilor antropomorfe în relief din țara noastră. Prima piesă [22], descoperită într-o groapă rituală a așezării Precucuteni III de la Traian-Dealul Fîntînilor, este un fragment de vas, prezentînd în relief o figură feminină steatopigă, văzută din spate, cu brațele întinse în lături [22 a]. Cea de a doua reprezentare se află pe un vas mare de provizii, descoperit în așezarea Cucuteni A_2 de la Trușești. Ea cuprinde figuri feminine și masculine asociate, cu sens magico-religios [23].

Alte cîteva reprezentări antropomorfe de pe vase provin din aria culturii Gumelnița. În stratul superior de la Sultana s-a descoperit un mic vas antropomorf, redînd schematic în partea superioară caracteristicile feței umane. Nasul este realizat plastic iar ochii prin adîncituri, gura lipsind [24]. La Sultana s-au găsit și cîteva capace, cu mînerul reprezentînd un cap de om, provenite din stratul superior [25]. Din nivelul

---

[19] F. László, în „Dologozatok"-Cluj, 1911, p. 194, fig. 20; Idem, *Les types des vases peints d'Ariușd (Erösd)*, în „Dacia", I, 1924, p. 21.

[20] H. Dumitrescu, *La station préhistorique de Ruginoasa*, în „Dacia" III—IV, 1927—1932, p. 73—74, fig. 16, 2—3 și fig. 25.

[21] Idem, *Antropomorfnîe izobrajenia na sosudah iz Traiana*, în „Dacia", NS, IV, 1960, p. 38.

[22] Idem, *Șantierul Traian*, în SCIV, 1—2, IV, 1953, p. 57, fig. 12; Idem, *Contribuții la problema originii culturii Precucuteni*, în SCIV, 1—4, VIII, 1957, p. 60—65, fig. 1.

[22 a] După predarea spre publicare a lucrării de față, au mai fost descoperite la Drăgușeni (r. Săveni) și la Bîrlălești (r. Bîrlad) alte două reprezentări asemănătoare, ambele aparținînd fazei Cucuteni A. Cf. A. Nițu, *Reprezentări antropomorfe în decorul plastic al ceramicii de stil Cucuteni A*, în SCIV, 4, XVIII, 1967, p. 549—561, fig. 2/2 și 3/1.

[23] M. Petrescu—Dîmbovița, *Les principaux rezultats des fouilles de Trușești*, în „An. șt. ale Univ. Iași", SN, Secț. III, (științe sociale), III, 1957, fasc. 1—2, p. 11, fig. 7; Idem, *Die wichtigsten Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen in der neolithischen Siedlung von Trușești*, în PZ, XLI, 1963, p. 181—182, fig. 10, a—b.

[24] I. Andrieșescu, *Les fouilles de Sultana*, în „Dacia", I, 1924, p. 84, pl. XXI, 3 și XXII, 3.

[25] *Ibidem*, p. 86, pl. XXII, 10, XXIII, 3, 8.

superior al stratului Gumelniţa de la Comana (r. Vidra, reg. Bucureşti) provine un capac, reproducînd în mod realist figura umană. Se distinge bine nasul plastic, ochii şi gura întredeschisă [26]. La Pietrele (r. Giurgiu, reg. Bucureşti) s-a descoperit un „cap de figurină", gol în interior, avînd ochii redaţi plastic, la fel gura, nasul şi urechile [27]. Eventual şi acesta este un mic vas antropomorf. De la Gumelniţa provine un vas avînd corp de animal şi un cap uman de formă triunghiulară, cu nasul şi gura pronunţată, iar ochii adînciţi. Două rupturi aflate deasupra urechilor arată că acest cap uman a avut şi coarne. Vasul este datat în faza Gumelniţa B_1 sau A_2 tîrzie [28]. La Hîrşova s-a descoperit recent un suport antropomorf inelar, cu patru picioruşe. [29] Capul de formă triunghiulară rotunjită prezintă ca detalii nasul proeminent şi gura adîncită, precum şi un şir de mici adîncituri la cele două margini ale feţei, ca şi în cazul idolilor de tip Vin a-Turdaş. După desen, se pare că ochii nu sînt reprezentaţi [30].

Cele mai apropiate analogii pentru exemplarul de la Huşi le oferă, prin urmare, reprezentările de la Turdaş, Alba-Iulia, Tărtăria, Ruginoasa şi, în anumită măsură, cea de la Ariuşd. În toate aceste cazuri, este vorba de reprezentări în relief, redînd numai faţa umană, plasate pe pertele vasului, uneori chiar sub margine. Nu avem nici un indiciu pentru a presupune că aparţin unor vase antropomorfe. Reprezentările din cadrul culturii Gumelniţa (cu excepţia capacului de la Comana), aparţinînd unor vase antropomorfe sau „zoomorfe", reprezintă un alt gen, nu numai tipologic dar probabil şi în ceea ce priveşte destinaţia lor în practicile magico-rituale ale comunităţilor neolitice. În cele ce urmează, vom insista mai mult asupra primei categorii, de care se leagă şi exemplarul de la Huşi.

În ceea ce priveşte răspîndirea lor în ţinuturile vecine, reprezentări de acest gen se cunosc încă din cea mai veche cultură documentată a neoliticului timpuriu. Pe lîngă vasele cu reprezentări zoomorfe în relief [31], cultura Starčevo-Criş abundă şi în reprezentări antropo-

---

26 D. Berciu, *Cercetări şi descoperiri arheologice în regiunea Bucureşti*, în *Materiale*, II, 1956, p. 496, fig. 5.

27 *Ibidem*, p. 540, fig. 68, 3.

28 S. Marinescu, *Două vase zoomorfe din cultura Gumelniţa*, în SCIV, 2, XII, 1961, p. 345—347, fig. 1, 1; 2; 4, 1.

29 D. Galbeanu, *Aşezarea neolitică de la Hîrşova*, în SCIV, 2, XIII, 1962, p. 294.

30 *Ibidem*, fig. 8, 3.

31 Ida Kutzián, *A Körös kultura*, în „Diss. Pann", ser. II, nr. 23, Budapest, 1944, p. 77, pl. XLI, 6 (Kopáncs), p. 40, pl. XVIII, 1 (Szentes—Kökénydomb), p. 8—9, pl. II, 1 (Csépa), p. 46, pl. XX, 1 b (Kopáncs-Zsoldos tanya), p. 47, pl. XXII, 2, p. 46, pl. XX, 3, pl. LXI, 7, pl. XLII, 2, (Kotacpart-Vata tanya); pl. XLI, 9 (Szarvas-Szappanos), pl. XLI, 8 (Hódmezövásárhely-Hámszáritóhalom), pl. XLII, 1 (Gorzsa-Pócsi tanya), pl. XLII, 3 (Bukovpuszta).

morfe, de obicei foarte schematice, corpul și membrele fiind redate prin brîuri reliefate. La această categorie de reprezentări capul este doar semnalat, fața fiind cu totul neglijată [32]. Dar, deja în această epocă apar pe ceramică și reprezentări plastice realiste ale feței umane, cum este și frumosul exemplar de la Azmak (Bulgaria), din faza tîrzie a orizontului Karanovo I [32 a]. Apropiat de relieful nostru este și fragmentul descoperit la Tiszaug-Tópart, înfățișînd fața umană într-o manieră mai realistă, cu nasul puternic proeminent și cu ochii și gura adîncite [33]. Tot culturii Criș aparțin și două „Venere" — vase antropomorfe, cu reprezentarea sumară a feței umane. Prima provine de la Szentes [34], iar a doua, în care s-a găsit un fragment de craniu uman calcinat, a fost descoperită la Hódmezövásárhely-Gorzsa [35].

Reprezentarea în relief a feței umane de pe vase se generalizează însă abia în faza Vinča A. Exemplare de acest gen au fost descoperite atît în cele două așezări eponime, Vinča și Turdaș [36], cît și cu ocazia unor cercetări mai recente, de exemplu, în straturile inferioare de la Žitkovač [37] și Alba Iulia — Lumea Nouă [38]. Persistența acestor reprezentări, cu unele modificări în ceea ce privește execuția tehnică, se poate urmări pînă în etapele tîrzii ale culturii Vinča, așa cum ne indică exemplarele de la Pločnik [39] și recentele descoperiri de la Novi Pazar-Naprelje [40].

Din cultura ceramicii liniare se cunosc pînă în prezent cca. 20 de reprezentări figurale în relief, răspîndite pe un spațiu întins, din Ungaria și pînă la Rin [41]. În rîndul acestora, menționăm cele de la Patince

---

[32] *Ibidem*, p. 76, pl. XX 2 a (Kopáncs-Zsoldos tanya), p. 47, pl. XXII, 2, p. 47, pl.XLI, 1, p. 46, pl. XX, 3, pl. XLI, 2, 4 (Kotacpart-Vatatanya), pl. XLI, 5, p. 39, pl. XVII, 3 (Szentes-Nagyjaksorpart).

[32 a] Informație de la prof. G. I. Georgiev (Sofia).

[33] I. Kutzián, *op. cit.*, p. 17, 75, 137, pl. VII, 11.

[34] *Ibidem*, *pl. XII*, 10 a-b.

[35] Gy. Gazdapusztai, *A Körös kultura lakótelepe Hódmezövásárhely-Gorzsán*, în AÉ, 1, 1957, p. 3—13, fig. I, 3; II, 1—2.

[36] Pentru Vinča v. bibliografia la J. Banner, *Antropomorphe Gefässe der Theiskultur von der Siedlung Kökénydomb bei Hódmezövásárhely*, în „Germania", 1—4, XXXVII, 1959, p. 23, nota 43, p. 29, nota 69. Pentru *Turdaș* cf. notele 5—16.

[37] N. Tašić, *Žitkovać i neki problemi...*, în „Glasnik Museja Kosova i Metohije", III, Priština, 1958, p. 25, 33, pl. III, 1 a—b, 4, pl. IV, 3.

[38] Pentru Alba Iulia, cf. nota 17.

[39] M. Grbić, *Pločnik. Äneolithische Ansiedlung*, Beograd, 1929, fig. 53.

[40] B. Stalio — B. Galović, *Naprelje, Station néolithique près de Novi Pazar*, Beograd, 1956, p. 16, 19—20, 32—33 (Catalog nr. 141—147), pl. IV, 5 = XII, 4, pl. XII, 2, pl. IV, 3 = XII, 3, 3 a, pl. IV, 6 = XII, 1, 1 a, pl, IV, 7 = XII, 5, 5 a, pl. IV, 4 = XII, 6, 6 a.

[41] H. Lies, *Ein Gefäss der Linienbandkeramik mit reliefierten Gesichtsdarstellungen von Barleben*, în AuF, 1, VIII, 1963, p. 15.

(Slovacia)[42], Derenburg[43], Zauschwitz[44], şi Drauschwitz[45] (Germania). Toate aceste patru reprezentări ale feţei umane sînt plasate imediat sub marginea vasului. Primele trei au ca trăsătură comună nasul proeminent, ochii şi gura fiind realizate prin adîncituri alungite. Exemplarul de la Drauschwitz este mai schematic, nasul şi ochii fiind realizate prin incizii, gura lipsind. La reprezentările de la Patince, Derenburg şi Drauschwitz, printr-o incizie este trasată şi linia bărbiei, prelungită oblic pînă spre înălţimea ochilor. Prin urmare, faţa a fost încadrată, măcar parţial, într-un triunghi, partea superioară confundîndu-se cu marginea vasului. La exemplarul de la Patince acest lucru este subliniat şi printr-o linie incizată, trasată sub marginea vasului. La reprezentarea de la Zauschwitz mai trebuie remarcată gura întredeschisă şi înfăţişarea buzelor, care apropie acest fragment de piesa de la Huşi. Alte reprezentări asemănătoare, plasate sub marginea vasului, se cunosc la Leinaer Forst[46] şi Schleben[47]. Reprezentarea de la Barleben[48], descoperit într-un mormînt, se află tot imediat sub buza unui vas, cu gîtul înalt şi corpul bombat. Nasul este redat plastic, ochii prin alveole rotunde, iar gura printr-o adîncitură. H. Quitta, în studiul său de sinteză privind cultura ceramicii liniare[49], mai menţionează şi descoperirile asemănătoare de la Griedel[50], Stuttgart-Cannstatt[51] şi Močovice[52].

Este deosebit de semnificativă prezenţa reprezentărilor feţei umane în aşezarea de la Čoka-Kremenyák, aparţinînd, în fond, culturii Tisa dar cu evidente elemente de tip Criş şi Vinča[53]. Plasate de obicei sub buza vaselor, aceste reprezentări apar ori sub formă de reliefuri adevărate, uneori cu faţa triunghiulară[54], ori sub formă de simple incizii, redînd în general doar ochii, fără alte detalii ale feţei[55]. Aceste reprezentări sînt foarte răspîndite şi în aşezările culturii Tisa din Unga-

---

42 M. Dušek, *Neolitické sidlisko v Patinciach*, în AR, 6, XI, 1959, p. 784, fig. 288, 2.

43 H. Behrens, *Eine Randscherbe der mitteldeutschen Bandkeramik mit reliefirter Gesichtsdarstellung*, în AuF, 1, IV, 1959, p. 9—11, fig. 1, pl. 2a.

44 W. Coblenz, *Eine weitere bandkeramische Randscherbe mit reliefirter Gesichtsdarstellung*, în AuF, 2, V, 1960, p. 68—69, fig. 1.

45 *Ibidem*, p. 69—70, fig. 2.

46 H. Kauffmann, *Figürliches aus der Bandkeramik des Altenburger Landes*, în AuF, 1, VI, 1961, p. 55, fig. 1, pl. 10a.

47 *Ibidem*, p. 56, fig. 2.

48 H. Lies, *op. cit.*, p. 9—16, pl. 2a.

49 H. Quitta, *Zur Frage der ältesten Bandkeramik in Mitteleuropa*, II, în PZ, 3—4, XXXVIII, 1960, p. 153—188.

50 *Ibidem*, p. 171—172, fig. 11b.

51 *Ibidem*, p. 174, fig. 12.

52 *Ibidem*, p. 175, fig. 13a.

53 J. Banner, *The Neolithic Settlement on the Kremenyák Hill at Csóka (Čoka)*, în AAH, 1—4, XII, 1960, p. 1—56.

54 *Ibidem*, pl. XXXII (= XXXIII), 3—6, pl. XXX, 7; H. Quitta, *op. cit.*, p. 171—172, fig. 11a.

55 J. Banner, *op. cit.*, în AAH, 1—4, XII, 1960, pl. V, 9; XXI, 15; XXII, 32; XXII, 46, XVI, 54; XXIII, 24, 28, 35, 37, 45; XXVI, 2, 26.

ria (Szakálhát, Kökénydomb, Hortobágy—Zám etc.), detaliile feței, redate prin incizii, fiind subliniate uneori și prin încrustarea cu o materie albicioasă [56].

În ceea ce privește regiunile Europei de est, pe lîngă exemplarele deja amintite din cadrul complexului Cucuteni, reprezentarea feței umane, se mai cunoaște și din așezarea de tip Tripolie A de la Luka Vrublevețkaia. Ceea ce caracterizează aceste reprezentări este capul triunghiular, nasul redat plastic, iar ochii și gura prin adîncituri. În ce privește plasarea lor, ele aparțin ori unor vase antropomorfe [57], ori unor vase cu suport antropomorf [58]. Din cadrul ceramicii pictate tripoliene au mai fost semnalate și torțițe mici de formă umană, caracterele feței fiind indicate prin trei puncte, ca și pe idolii de marmură din Troia [59]. În sfîrșit, din cadrul culturii Tripolie se mai menționează un fragment ceramic cu reprezentarea plastică a feței umane, aparținînd „stilului amestecat" *(vom gemischten Stil* — ?). Reprezentarea se află sub buza vasului, fața fiind încadrată într-un motiv cordiform [60].

III. După ce am trecut în revistă răspîndirea reprezentărilor figurale în relief din țară și din regiunile învecinate, vom încerca să stabilim originea lor, inclusiv căile de filiație, prin care au pătruns în culturile neoliticului nostru. Pe bună dreptate, cercetătorii sînt în general de părere că reprezentările de cult își au originea în civilizațiile mai avansate ale Orientului Apropiat, transmise prin culturile din sud-estul Europei. Se pune problema, care a fost filiația prin care aceste reprezentări au ajuns în regiunile noastre. Mult timp s-a crezut — această teorie a fost recent susținută de N. Tasi — că reprezentările culturale din aria culturii Vinča-Turdaș și-ar avea originea în acele *Gesichtsurnen,* descoperite la Troia, începînd cu a doua așezare [61]. Dacă această ipoteză poate fi valabilă pentru reprezentările din unele culturi ale neoliticului dezvoltat și final din Europa, ea nu mai poate fi acceptată pentru culturile neolitice vechi din simple motive cronologice [62]. Ni se pare astfel cu totul semnificativ faptul că

[56] Pentru reprezentările figurale din cultura Tisa, cu toate detaliile și bibliografia cf. G. Csallány, *Gesichtsdarstellungen auf Gefässen der Theisskultur*, în „Germania", XXIII, 1939, p. 145—146, și J. Banner, *op. cit.*, în „Germania", 1—4, XXXVII, 1959, p. 14—35.

[57] S. N. Bibikov, *Rannetripolskoe poselenie Luka Vrublevețkaia na Dnestre*, în MIA, 38, Moscova-Leningrad, 1953, fig. 7; pl. 73, a.

[58] *Ibidem*, fig. 55 a.

[59] v. bibliografia la H. Dumitrescu, *op. cit.*, în „Dacia", III—IV, 1927—1932, p. 74, nota 1.

[60] I. Ailio, *Fragen der russischen Steinzeit*, extras din „Zeitschrift der finnischen Altertumsgesellschaft", 1, XXIX, Helsingfors, 1922, p. 97, fig. 31, dr.

[61] P. Reinecke, *Tordos és Trója*, în AE, 2, XIX, 1899, p. 115—123; N. Tasić, *op. cit.*, p. 25.

[62] Deja Schuchhardt (*Alteuropa*, p. 211) era de părere că vasele de la Vinča reprezintă un stadiu anterior chalcoliticului troian. Cf. V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 367—368.

primele asemenea reprezentări apar în cultura Hassuna [63], adică tocmai în acea civilizaţie considerată de unii cercetători ca un prim izvor al culturii Starčevo-Criş [64].

Într-adevăr, aşa cum am arătat mai sus, primele reprezentări figurale în relief din regiunile Dunării de jos şi în partea de mijloc provin din cultura Starčevo-Criş, fapt care se explică prin legăturile strînse, genetice, ale acestei culturi cu vechile focare de civilizaţie ale Orientului Apropiat. În continuare va trebui să urmărim dacă această tradiţie se moşteneşte organic în culturile posterioare sau dacă, în fiecare apariţie mai tîrzie a unor asemenea reprezentări, trebuie să vedem rezultatul unor noi impulsuri venite din sud-est.

În stadiul actual al cercetărilor, nu mai încape nici-o îndoială în ceea ce priveşte legăturile strînse, organice, între cultura Starčevo-Criş şi Vinča-Turdaş [65]. În privinţa Transilvaniei, este de ajuns să ne referim la recentele rezultate ale săpăturilor de la Tărtăria, unde, în stratul inferior, de tip Turdaş, paralelizat cu faza Vinča A şi începutul celei B_1, s-au atestat numeroase reminiscenţe tipologice şi motive ornamentale, moştenite din cultura Starčevo-Criş tardivă [66]. În ceea ce priveşte reprezentările figurale, aplicaţiunile plastice antropomorfe (reliefuri) de pe vase redînd tot corpul uman, tipice pentru cultura Starčevo-Criş, reapar şi în cultura Vinča-Turdaş, fiind atestate atît la Vinča (A) [67], cît şi la Turdaş [68]. Cît priveşte reprezentările redînd numai faţa umană, pe lîngă apariţia lor izolată deja în cultura Starčevo-Criş, este semnificativ faptul că atît cele de la Vinča şi Žitkovać, cît şi aceea de la Alba Iulia — Lumea Nouă, provin dintr-un context arheologic unde prezenţa elementelor Starčevo-Criş este cu totul evidentă [69]. Prin urmare, generalizarea reprezentării feţei umane pe vase în regiunile Dunării de jos poate fi plasată cronologic în perioada de formare a culturii Vinča, în care elementele fondului Starčevo-Criş joacă încă un rol important. În domeniul concepţiilor, avem în faţă un proces de abstractizare, în care faţa începe să devină simbolul figurii umane. Apariţia reprezentărilor feţei umane în complexul de la Čoka, precum şi în cultura Tisa, se explică tot prin legăturile cu cultura Vinča şi Criş

[63] A. Parrot, *Archéologie mésopotamienne*, Paris, 1953, p. 122, fig. 20 (citat după H. Dumitrescu, în „Dacia", IV, 1960, p. 37, nota 12).

[64] J. Makkay, în AÉ, 1, 90, 1963, p. 144.

[65] D. Srejović, *Versuch einer historischen Wertung der Vinča-Gruppe*, în „Archaeologia Iugoslavica", IV, 1963, p. 5—17.

[66] N. Vlassa, *Probleme ale cronologiei neoliticului Transilvaniei în lumina stratigrafiei aşezării de la Tărtăria*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Series Historica, 2, 1962, p. 23—30; Idem, *op. cit.*, în „Dacia", NS, VII, 1963, p. 485—494.

[67] M. Vašić, *Prehistoriska Vinča*, Beograd, 1932, pl. XXI, 97; XXII. 101—102. (citat după H. Dumitrescu, în SCIV, 1—4, VIII, 1957, p. 60, nota 16).

[68] Roska, *Turdaş*, p. 326, pl. CXLI, 1—16; p. 344, pl. CL, 22.

[69] N. Tašić, *op. cit.*, p. 48; D. şi I. Berciu, *op. cit.*, p. 4.

tardivă. Contaminarea acestor elemente a avut loc în sud-estul Ungariei, în zona Szentes-Hódmezövásárhely-Békés; zonă cu puternice influențe Criș tîrzii și Vinča, manifestate în așezările Tisa I [70]. Elementele sudice constatate în nordul Alföld-ului au fost vehiculate de purtătorii culturii Tisa în cursul răspîndirii lor treptate spre nord [71].

Potrivit constatărilor anterioare, apariția fragmentului de vas cu reprezentarea feței umane în stratul II de la Tărtăria este cu totul explicabilă. Prezența lui în stratul „Turdaș-Petrești", unde enorma majoritate a materialului este de tip Turdaș, dar în care apar deja și primele elemente ale ceramicii pictate de tip Petrești [72], reflectă probabil, pe un alt plan, aceeași filiație Criș-Turdaș-Petrești, constatată în domeniul tehnicii picturii vaselor.

În ce privește originea reprezentărilor din cultura ceramicii liniare, ea este în strînsă legătură cu însăși originea acestei culturi. Pe lîngă părerile care subliniază originea autohtonă, central-europeană a culturii ceramicii liniare, unii cercetători pun în legătură geneza ei și cu cultura Starčevo-Criș, admițînd unele influențe Vinča [73]. Acestui din urmă punct de vedere i se alătură și cercetătorul român E. Comșa [74]. Problema legăturilor ceramicii liniare cu culturile din Europa de sud-est, pusă mai întîi de arheologi cehoslovaci, a fost amplificată, pe baza unei documentații vaste, de cercetătorul german H. Quitta [75]. Analizînd pe larg elementele sud-estice (forme de vase, motive ornamentale, figurine, reprezentările antropomorfe de pe vase), intrate în componența culturii ceramicii liniare, arheologul german stabilește legături gene-

---

70 P. Patay, *A neolithikum a bodrogkeresztúri Kutyasoron*, în „Folia Arch.", IX, 1957, p. 53. Mai v. și N. Vlassa, *O contribuție la problema legăturilor culturii Tisa cu alte culturi neolitice din Transilvania*, în SCIV, 1, XII, 1961, p. 20.

71 *Ibidem*.

72 N. Vlassa, *op. cit.*, în „Studia Univ. Babeș-Bolyai", 2, 1962, p. 24.

73 E. Neustupný-B. Soudský, *K relativny chronolgii volutové keramiky-À la chronologie relative de la céramique spiralé*, în AR, 3, VIII, 1956, p. 386—412, 453—456, 461—463; H. Dumitrescu, *Cronologia preistorcià a Cehoslovaciei, II, Epoca neolitică*, în SCIV, 2, IX, 1958, p. 385—400; B. Soudský-R. Pleiner, *K problémum československého pravéku — Aux problèmes de la préhistoire tchécoslovaque*, în AR, 4, XIII, 1961, p. 520—570; J. Neustupný-I. Hásek — J. Hralová — J. Bren — R. Turek — E. Neustupný, *K diskusi o problémech československého pravěku — En marge de la discussion sur les problèmes de la préhistoire tehécoslovaque*, în AR, 2, XIV, 1962, p. 218—265.

74 E. Comșa, *Considerații cu privire la cultura cu ceramică liniară de pe teritoriul R.P.R. și din regiunile vecine*, în SCIV, 2, XI, 1960, p. 217—244, în spec. p. 218—220.

75 H. Quita, *Bandkeremische Kultur*, în AuF, 4—5, III, 1958, p. 173—177, și în special, Idem, *op. cit.*, în PZ, 3—4, XXXVIII, 1960 p. 153—188.

tice între aceasta din urmă și culturile Starčevo-Criș tardivă, **Vinča** timpurie, Tisa și Dimini [76]. Este semnificativ că influențele sud-estice se manifestă mai puternic în primele faze ale dezvoltării ceramicii liniare, mai slab în timpul etapelor mai noi, fiind reînnoite în perioada ei recentă, caracterizată prin Stichbandkeramik [77]. Pornind de la aceste premise, H. Quitta ajunge la concluzia că concentrarea puternică a descoperirilor celei mai vechi faze a ceramicii liniare în Moravia nu atestă neapărat formarea ei numai în această regiune. Deoarece acest proces presupune un cantact direct cu neoliticul vechi balcanic, aria de geneză a ceramicii liniare se întinde probabil în întregul ținut al Dunării de mijloc [78]. În ceea ce privește plastica antropomorfă și reprezentările figurale de pe vase, ele sînt înrudite cu tipul cunoscut din culturile Vinča, Tisa și Dimini. Concluzia la care ajunge H. Quitta este aceea că aceste reprezentări ale ceramicii liniare derivă din complexul Vinča, dar preluînd și unele elemente din cultura Tisa [79].

Prin urmare, originea reprezentărilor figurale de pe vase din culturile neolitice ale Europei centrale este destul de ușor de urmărit: ele se trag din același fond Vinča, avînd ca substrat vechea cultură Starčevo-Criș. Această filiație nemijlocită nu exclude însă și unele impulsuri mai noi, în special din cultura Dimini, reprezentarea feței umane de pe vase fiind și aici răspîndită [80]. Aceste impulsuri mai noi doar întăresc o uzanță mai veche, înrădăcinată deja în practicile magico-rituale ale comunităților neolitice.

Este mai greu de urmărit apariția acestor reprezentări în regiunile de la est de Carpați. Discutînd originea reliefului figural descoperit în așezarea Precucuteni III de la Traian-Dealul Fîntînilor, H. Dumitrescu îl consideră ca un element tipic Starčevo-Criș, integrat în cultura Precucuteni [81]. În apariția reprezentărilor figurale de pe vasul de

---

[76] Pe lîngă exemplele aduse de H. Quitta, am mai putea menționa cîteva descoperiri mai recente, care ni se par importante. Astfel, *Gesichtsflasche* de la Barleben, despre care s-a vorbit mai sus, are ca decor motive formate din cîte două benzi paralele, umplute cu liniuțe împunse, exact ca în cultura Vinča-Turdaș. Tot la Barleben s-a descoperit și un vas sferic, avînd forma și motive ornamentale foarte apropiate de ceramica culturii Starčevo-Criș. Cf. H. Lies, *op. cit.*, în AuF, 1, VIII, 1963, pl. 2 a—b.

[77] H. Quitta, *op. cit.*, în PZ, 3—4, XXXVIII, 1960, p. 177—178.

[78] *Ibidem*, p. 187—188.

[79] *Ibidem*, p. 170—177. Pentru originea sud-estică a plasticii și a reprezentărilor figurale de pe vase din cadrul culturii ceramicii liniare a se mai vedea și H. Quitta, în AuF, 4—5, III, 1958, p. 177; H. Kauffmann, în AuF, 2, VI, 1961, p. 57; H. Lies, în AuF, 1, VIII, 1963, p. 16. La această problemă am mai putea adăuga și un alt element: J. Makkay este de părere că capacele din cultura ceramicii liniare, avînd ca decor figura unui cîine, se transmit în ceramica liniară prin cultura Tisa. Cf. *Különös régészeti leletek a Jósa András Múzeumban*, în JAMÉ, 3, 1963, p. 11. Pentru originea formei triunghiulare a feței cf. J. Csalog, *Ujkőkori idoljaink arcformájának kérdéséről*, în AÉ, 2, 84, 1957, p. 207—211.

[80] M. Hoerns, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa*², Wien, 1915, p. 309, fig. 3.

[81] H. Dumitrescu, *op. cit.*, în SCIV, 1—4, VIII, 1957, p. 60—63.

la Trușești, D-sa vede continuitatea aceleiași tradiții starčeviene pînă în faza Cucuteni A [82]. Această interpretare, în esență, este justă, primele manifestări de genul acesta, așa cum s-a arătat mai sus, apărînd în cultura Starčevo-Criș. Problema care se pune este de a stabili prin ce căi se integrează aceste reprezentări în complexul Cucuteni. O cale directă trebuie exclusă din motive cronologice: deocamdată nu dispunem de nici-o descoperire care ar dovedi un contact nemijlocit între cultura Criș și cea Precucuteni. H. Dumitrescu consideră că factorul care a vehiculat elementele sudice din cadrul culturii Precucuteni este cultura Boian. După părerea D-sale, aspectul fazei Zănești arată puternice tendințe de orientare înspre sud-est, adică înspre acea regiune unde elementul Criș este mai virulent. Contaminarea culturii Boian cu o cultură de tip Criș-Vinča, în speță Turdaș și Čoka, unde se simte și prezența activă a culturii Tisa, se va fi petrecut mai spre vest dacă nu tocmai în Banat. Cultura Zănești, adică prima fază a culturii Precucuteni, pare a fi ajuns în Moldova aproape deplin formată, venind aici dinspre apus, de-a lungul Mureșului și a afluenților săi [83]. Această interpretare, deocamdată, nu ni se pare convingător argumentată. În Transilvania, nefiind cunoscută pînă acum nici-o așezare Bolintineanu, iar faza Giulești apărînd mai mult în sud-estul acestei provincii, se pare puțin probabilă formarea acestei din urmă etape în vestul Ardealului și contaminarea ei aici cu elementele de tip Criș-Vinča. Prin urmare, în momentul de față pentru apariția reprezentărilor figurale din cadrul complexului Cucuteni va trebui căutată o altă explicație. Cultura Boian, avînd la bază fondul vechi Vinča — fapt vizibil și în plastica de lut [84] — s-ar putea presupune că elementele de tip Criș și Vinča au fost transmise în cultura Precucuteni prin intermediul culturii Boian-Giulești, pe căile de propagare propuse de E. Comșa [85]. Această ipoteză ar suferi însă de neajunsul că din cadrul culturii Boian nu se cunosc, deocamdată, reprezentări figurale de tipul aceleia de la Traian, de netăgăduită tradiție Criș-Vinča.

Cultura Precucuteni, pe lîngă componenta de tip Boian, avînd și una de tip liniar ceramic foarte importantă [86], se poate presupune, credem, că reprezentările figurale din cadrul culturii Precucuteni se datoresc tocmai fondului puternic liniar ceramic. Dacă filiația Criș-Turdaș-Boian-Precucuteni este infirmată deocamdată de lipsa acestor

[82] *Ibidem*, p. 60—61.

[83] *Ibidem*, p. 64—65.

[84] D. Berciu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 49—50.

[85] E. Comșa, *Stadiul cercetărilor cu privire la faza Giulești a culturii Boian*, în SCIV, 1—4, VIII, 1957, p. 44—47.

[86] E. I. Kricevski, în KS, VIII, 1940, p. 50; T. S. Passek, *Periodizația* ..., p. 30; A. I. Svešnikov, în SA, XX, 1954, p. 101—130; I. Nestor, *Stand* ..., p. 42; Idem, *Probleme noi în legătură cu neoliticul din RPR*, în SCIV, 2, II, 1950, p. 210, Idem, *Cultura ceramicii liniare în Moldova*, în SCIV, 2, III, 1951, p. 22; Vl. Dumitrescu, *Originea și evoluția culturii Cucuteni-Tripolie*, în SCIV, 1, XIV, 1963, p. 53—55.

reprezentări în cultura Boian, o filiaţie între cultura Criş, Vinča şi Precucuteni, prin intermediul culturii ceramicii liniare, este asigurată prin abundenţa reprezentărilor figurale în această cultură. Aceasta cu atît mai mult, cu cît, pe lîngă reprezentările feţei umane, tratate pe larg mai sus, şi care reapar în cultura Precucuteni la Luka Vrublevetkaia, din cadrul culturii ceramicii liniare se cunosc şi reprezentări cu totul similare aceleia de la Traian-Dealul Fîntînilor, redînd un corp feminin steatopig, văzut din spate, cu braţele întinse în lături [87]. În ceea ce priveşte reprezentările figurale în relief din cadrul fazei Cucuteni A, nu este exclus să avem în faţă o continuitate a tradiţiilor precucuteniene moştenite la rîndul lor din neoliticul balcanic, cel puţin în parte, prin intermediul culturii ceramicii liniare [87 a]. Trebuie să avem în vedere însă şi probabilitatea unor influenţe sudice mai noi. Ne putem gîndi aici la unele impulsuri din partea culturii Gumelniţa, care cunoaşte şi ea reprezentările antropomorfe de pe vase [88]. Nu trebuie să excludem nici influenţele puternicei aşezări Troia II, unanim recunoscute pentru plastica fazei Cucuteni A. Este interesant că reprezentările antropomorfe în relief dispar din complexul Cucuteni o dată cu sfîrşitul fazei A, ele reapărînd în faza A-B şi B transpuse în pictură [89], acest fel de tratare fiind moştenită şi în grupul Horodiştea-Folteşti [90].

IV. Revenind la reprezentarea de la Huşi, din informaţiile sumare pe care le posedăm, reiese că ea aparţine ori stratului Cucuteni A-B, ori unei locuiri anterioare, nesurprinsă pînă acum. Aspectul pastei pledează pentru culturile neolitice mai vechi, în special Criş şi liniar ceramic, eventual Precucuteni I, în care se mai cunoaşte degresarea lutului cu amestec de pleavă. Apartenenţa fragmentului nostru la cultura Criş, care, după aspectul pastei şi al arderii, ar fi cea mai verosimilă, nu este sprijinită de analogii convingătoare în această cultură, în afară de reprezentările deja menţionate, mai rudimentare [91]. Fără a exclude însă şi această posibilitate, se poate considera că reprezentarea figurală de la Huşi, în ceea ce priveşte execuţia tehnică, am putea spune artistică, se apropie mult mai mult de reprezentările de pe vase cu faţa triunghiulară, cunoscute din cercul Vinča-Turdaş, preluate de cultura ceramicii liniare şi care apar şi în precucutenianul de la Luka Vrublevetkaia. Mai mult, avînd în vedere execuţia tehnică a feţei umane, în relief, plasarea ei sub marginea vasului precum şi forma

---

87 Cf. H. Lies, *Eine neue Reliefplastik der Bandkeramik von Barleben*, în AuF, 1, X, 1965, p. 10—14, fig. 1, pl. 5 a, cu bibliografie.

87 a Cele două reprezentări ale „Venerei calipige", aparţinînd fazei Cucuteni A, menţionate în nota 22 a, întăresc şi mai mult această ipoteză.

88 Cf. mai sus. p. 76—77 şi notele 24—30.

89 H. Dumitrescu, *op. cit.*, în „Dacia", NS, IV, 1960, p. 31—52, cu bibliografie.

90 N. Zaharia, *Două vase pictate din grupul Horodiştea-Folteşti*, în „Arheologia Moldovei", II—III, Bucureşti, 1964, p. 439—444, fig. 1, cu bibliografie.

91 v. mai sus p. 77—78 şi notele 33—35.

probabilă a acestuia (flaschenartige Gefäss), este evident că analogiile cele mai sigure se găsesc în reprezentările similare din cadrul culturii ceramicii liniare.

Deocamdată, în afara faptului că singura cultură neolitică atestată la Huşi este cea Cucuteni A-B, nu există alte indicii care să sprijine apartenenţa fragmentului cu relief la această cultură. Pe de o parte, nu se cunoaşte pînă acum nici un relief figural din această etapă, iar pe de altă parte şi aspectul fragmentului nostru este cu totul străin de ceramica fazei Cucuteni A-B. Numai dacă nici în urma unui control stratigrafic pe locul descoperirii fragmentului nu se va surprinde o cultură anterioară fazei Cucuteni A-B, va trebui să considerăm relieful figural ca făcînd parte din inventarul acestei culturi. În acest caz, singura explicaţie pentru aspectul arhaic al pastei (care este în vădită contradicţie cu fineţea execuţiei tehnice a reliefului) trebuie căutată în caracterul ritual al vasului, păstrînd, probabil, tradiţii foarte vechi.

V. Relieful cu reprezentarea feţei umane de la Huşi este o adevărată operă de artă a neoliticului din România, dar semnificaţia lui originală trebuie căutată în concepţiile magico-religioase ale omului primitiv. În general, idolii neolitici, precum şi reprezentările de pe vase, se pun în legătură cu cultul fecundităţii. Reprezentările antropomorfe însă, legate în general de chipul femeii, *nu sînt reprezentarea unei singure idei, ci întruchiparea unei serii de concepţii privind cultul fecundităţii.* Prin urmare, semnificaţia acestor reprezentări poate fi foarte variat şi ea trebuie stabilită de la caz la caz cu mare prudenţă, fireşte, în limita în care ne permite documentaţia noastră actuală [92]. Pe de altă parte, religia, incluzînd în toate etapele dezvoltării sale nu numai concepţiile religioase ci şi *instituţiile* corespunzătoare lor [93], va trebui analizată, tot de la caz la caz şi destinaţia acestor reprezentări în ceremoniile rituale ale omului primitiv.

În cele ce urmează, avînd în vedere cîmpul foarte vast al problemei, nefiind posibil să ne ocupăm cu semnificaţia şi destinaţia tuturor tipurilor de vase cu reprezentări figurale, ne vom opri doar la genul vasului de la Huşi.

În cazul acestor reprezentări, este vorba, probabil, de o *păzire, ocrotire simbolică* a conţinutului vaselor, faţa umană reprezentînd chipul spiritului păzitor echivalînd cu însăşi divinitatea [94]. Ocupîndu-se cu vasele provenite din necropola A de la Kiş, care au toarte în forma unor figurine feminine, sau sînt ornamente cu o figură feminină, schematică

---

[92] Cf. în legătură cu această problemă Bibikov, *op. cit.*, p. 247—275.

[93] V. K. Nikolski, *Introducere*, în Ch. Hainchelin, *Originea religiei*, Bucureşti, 1956, p. XII.

[94] În concepţia oamenilor primitivi, inclusiv popoarele naturale, simulacrul, simbolul echivalează cu fenomenul real. Cf. Hainchelin, *op. cit.*, p. 68, cu exemple. În legătură cu puterea magică a portretelor cf. J. Lubbock, *Les origines de la civilisation*, Paris 1873, p. 19—21.

E. Makkay ajunge la concluzia că în felul acesta conținutul vaselor a fost pus sub ocrotirea divinității reprezentate [95]. La aceeași concluzie ajunge în fond și J. Banner, în legătură cu reprezentările asemănătoare de pe vasele culturii Tisa [96], iar M. Roska în privința reprezentărilor antropomorfe de la Turdaș [97]. Ideea păzirii simbolice este reluată, amplificată și aplicată la reprezentările zoomorfe de J. Makkay [98]. Avem în față, prin urmare, exprimarea aceleiași idei, ca și în cazul unor modele de casă, avînd pe fronton reprezentarea unei fețe umane [99]. Această concepție se constată pe cale etnografică, atît în construcțiile popoarelor primitive, cît și în cazul unor case țărănești, cu reprezentarea așa numiților căișori de pe coama acoperișului [100].

Descriind fragmentul de la Huși, am subliniat deja că această reprezentare nici inițial nu făcea parte dintr-o figură umană completă, mai mult, relieful nu redă nici măcar întreaga față umană, oprindu-se în partea superioară la linia sprîncenelor. Dacă mai adăugăm și faptul că conturul feței este precis delimitat prin linii reliefate și că toată reprezentarea se ridică ușor din suprafața vasului, este evident că ne aflăm în fața aplicării unei măști antropomorfe [101]. Într-adevăr, masca este expresia potențată la extrem a puterii magice [102], ea întruchipează și împrumută atributele divine în dansurile și ceremoniile rituale, reprezintă semnul distinctiv al divinității (înfățișate în chip antropo- sau zoomorf) față de muritorii de rînd [103]. Nu este deci de mirare răspîndirea idolilor neolitici, reprezentanți cu mască, demonstrată în chip convingător de J. Csalog [104]. Același autor ajunge la concluzia pe care o considerăm justă, că fața, de obicei triunghiulară, ruptă de corpul căruia îi aparține, va căpăta în felul acesta o semnificație simbolică încă în neolitic, fapt demonstrat tocmai prin reprezentările feței umane

95 *Report on the Excavations in the „A" Cemetery at Kish, Mesopotamia*, vol. I. No. I, Chicago, 1925, p. 23, (Citat după J. Makkay, *op. cit.*, în JAMÉ, 3, 1963, p. 17, nota 58).

96 *op. cit.*, în „Germania", 1—4, XXXVII, 1959, p. 23. Autorul mai citează în legătură cu această problemă (*ibidem*, nota 42) două lucrări ale lui G. Wilke, *Die Heilkunde in der europäischen Vorzeit*, Leipzig, 1936, p. 308—311 și „Mannus", 7, 1915, p. 24—25.

97 M. Roska, *Az ősrégészet kézikönyve*, II, Cluj, 1927, p. 369.

98 *Adatok őskori állatplasztikánk déli kapcsolataihoz*, în AÉ, 2, 1959, p. 123—138 și *op. cit.*, în JAMÉ, 3, 1963, p. 10—16.

99 Pentru Orientul Apropiat cf. J. Kaplan, *Excavations at Benei Beraq*, în „Israel Exploration Journal", 4, XIII, 1963, p. 307, fig. 3; 7, 1, 3, 7—8; pl. 32 D. Asemenea piese se găsesc și la *Turdaș*. Cf. Roska, *Turdaș*, pl. CIV, 6, 7, Idem, Az *ősrégészet kézikönyve*, II, p. 218—219, fig. 139.

100 M. Alpatov, *Istoria artei*, I, București, 1962, p. 52—53.

101 Încadrarea feței constituie, după unii cercetători, un indiciu sigur în această privință. Cf. J. Csalog, *op. cit.*, în AÉ, 2, 1957, p. 207.

102 Alpatov, *op. cit.*, p. 53.

103 În legătură cu folosirea măștilor din culturile neolitice dunărene, inclusiv diferite tipuri de măști, cu exemplificări, cf. J. Csalog, *op. cit.*, în AÉ, 2, 1957, p. 207—211 și Idem, *Rejtélyes diszitések újkökori idolokon*, în „Csongrádmegyei Tanulmányok", 1, 1959, p. 5—16.

104 *Ibidem*.

de pe vase [105]. Motivul ochilor, apărut încă în neolitic și foarte răspîndit în perioadele următoare, în unele regiuni ale Europei, reprezintă, probabil, dezvoltarea acestei idei [106]. Dintre reprezentările discutate de noi, în afară de cea de la Huși, mai putem considera ca înfățișînd măști antropomorfe și pe cele de Turdaș [107], Čoka [108], Patince [109], Griedel [110], Derenburg [111], Drauschwitz [112] și Luka Vrublevețkaia [113]. Este foarte semnificativ în această privință una din reprezentările de la Turdaș [114], cu fața triunghiulară, avînd în cele două colțuri superioare cîte-o mică anexă găurită, imitînd orificiile de fixare ale măștii.

Dacă semnificația feței umane de pe vase este păzirea simbolică a conținutului acestora, se pune problema, care va fi fost destinația originală a acestor vase. Unele indicații ne dă în această privință însăși forma vaselor. Așa cum ne indică vasele, respectiv fragmentele de la Stuttgart Cannstatt [115], Barleben [116], Zauschwitz [117] și Derenburg [118], dar după cum sugerează și fragmentul de la Huși [119], este vorba de vase cu gîtul înalt, strîmt și cu corpul mai mult sau mai puțin bombat (flaschenartige Gefäss), reprezentarea fiind plasată pe gît, imediat sub margine. Prin urmare, este forma tipică, păstrată pînă astăzi, a recipientelor pentru substanțe fluide. Într-adevăr, cercetătorii care s-au ocupat de această problemă, le consideră ca vase destinate jertfelor de substanțe lichide (libație) [120]. Remarcăm în acest sens faptul că reprezentarea de la Huși, ca și ceea de la Zauschwitz, sînt înfățișate cu *gura deschisă*, divinitatea apărînd în felul acesta în postura însușirii jertfei.

---

105 *op. cit.*, în AÉ, 2, 1957, p. 210.

106 Această concepție se poate urmări pînă în creștinism. Astfel, în iconografia creștină motivul ochiului este simbolul Dumnezeului-Tată, ochiul, înconjurat de o fascie de lumină; simbolul Dumnezeului („ochiul lui Dumnezeu"), un ochi, încadrat de un *triunghi*: simbolul providenței divine (sbl. noastră — A.L.); doi ochi într-o farfurie: atributul Sf. Lucia; doi ochi pe o carte sau pe o tavă: atributul Sf. Otilia. Cf. articolul *szem* (ochi), în *Müvészettörténeti ABC (Dicționar de istoria artelor)*, Budapest, Terra, 1961, p. 387.

107 Roska, *Turdaș*, pl. CIV, 4, CXIV, 6, CXLI, 1, CXLII, 19 și Idem, *Az ösrégészet kézikönyve*, II, fig. 170, 9.

108 J. Banner, *op. cit.*, în AAH, 1—4, XII, 1960, pl. XXII—XXIII, 3; H. Quitta, *op. cit.*, în PZ, 3—4, XXXVIII, 1960, fig. 11 a.

109 M. Dušek, *op. cit.*, în AR, 6, XI, 1959, fig. 282, 2.

110 H. Quitta, *op. cit.*, în PZ, 3—4, XXXVIII, 1960, fig. 11 b.

111 H. Behrens, *op. cit.*, în AuF, 1, IV, 1959, Taf. 2 a.

112 W. Coblenz, *op. cit.*, în AuF, 2, V, 1960, fig. 2.

113 Bibikov, *op. cit.*, fig. 7, 55 a, 73 a.

114 Roska, *Az ösrégészet kézikönyve*, II, fig. 170, 9.

115 H. Quitta, *op. cit.*, in PZ, 3—4, XXXVIII, 1960, fig. 12.

116 H. Lies, *op. cit.*, în AuF, 1, VIII, 1963, p. 11, pl. 2-a.

117 W. Coblenz, *op. cit.*, în AuF, 2, V, 1960, p. 69, fig. 1.

118 H. Behrens, *op. cit.*, în AuF, 1, IV, 1959, p. 9, fig. 1, Taf. 2 a.

119 v. mai sus, p. 73, 85—86.

120 J. Banner, *op. cit.*, în „Germania", XXXVII, 1959, p. 23; S. Marinescu, *op. cit.*, în SCIV, 2, XII, 1961, p. 356; J. Makkay, *op. cit.*, în JAMÉ, 3, 1963, p. 18.

Dacă aceste jertfe (gr. σπονδή, lat. *libatio)* au fost încă larg răspîndite în lumea greco-romană [121], ne putem da seama de marea lor însemnătate în viaţa societăţilor primitive. Jertfele au însoţit, probabil, orice eveniment important; în culturile agrare cea mai mare însemnătate avînd ritualul jertfirii primelor roade (gr. ἀκροθίνια, lat. *primitiae).* Această idee, păstrînd unele ecouri străvechi, este cît se poate limpede exprimată în Vechiul Testament: „Pîrga de la aria ta şi de la teascul tău să nu întîrziezi să mi le aduci, iar pe întîiul născut dintre fii tăi să mi-l hărăzeşti mie. Cu vitele tale mari şi cu vitele mici tot aşa să faci ...." [122] Jertfele primelor roade [123] „au ca scop să conserve atît viaţa turmelor cît şi fertilitatea ogoarelor ... Aceste jertfe constau de obicei într-o sărbătoare a primelor roade: se jertfeşte o parte din turmă şi din recoltă pentru a păstra restul. După ce i s-a dat zeului ceea ce i se cuvine, cele rămase pot fi folosite fără teamă ca hrană: primele roade conţin spiritul speciei şi ele trebuie eliberate pentru a renaşte anul viitor. Este vorba deci de a ajuta spiritele la înmulţirea recoltelor" [124].

Acceptînd că vasul nostru este un vas de libaţie, rămîne deschisă problema, ce anume a constituit obiectul jertfelor depuse în aceste recipiente. În această privinţă, desigur, nu putem spune nimic precis. Dintre lichide anticii jertfeau vinul, apa, mierea, laptele şi uleiul [125]. Dintre acestea, oamenii neolitici din regiunile noastre cunoşteau cu siguranţă (în afara apei) laptele şi mierea. Ne putem gîndi deci la jertfirea acestor produse precum şi a apei, inclusiv a apei primelor ploi de toamnă şi primăvară atît de importante pentru fertilitatea ogoarelor. Deocamdată este cu totul îndoielnic dacă omul neolitic din Europa temperată a cunoscut viţa de vie, prin urmare, dacă putem să avem în vedere şi jertfirea vinului [126]. Ar mai putea intra în discuţie

---

[121] În *Iliada*, de exemplu, orice eveniment (ospăţul, călătoria, realizarea unei iniţiative, încheierea unei înţelegeri, ceremonia funerară etc., şi chiar consumarea unei cantităţi de băutură, este precedată de σπονδή. Cf. III, 295, VII, 480, IX, 177 —, XVI, 225 —, XXIV, 283 —, XXIV, 306 etc.

[122] Moise, *Cartea II (Exodus)*, XXII, 29—30. Mai cf. şi *Ibidem*, XIII, 2, 12; XXIII, 19, XXXIV, 19; *Cartea IV*, III, 13 etc.

[123] Cf. în legătură cu această problemă Ch. Hainchelin, *op. cit.*, p. 103—114.

[124] *Ibidem*, p. 104.

[125] Cf. articolul *Sacrificium*, în Daremberg-Saglio, *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines*, vol. IV, partea 2, Paris, 1908, p. 963—964 *(Grecia)* şi 973 *(Roma)*.

[126] Faţă de părerea negativă în această privinţă a lui J. G. D. Clarc *(L'Europe préhistorique*, Paris, 1955, p. 180), R. J. Braidwood şi B. Howe consideră că viţa de vie sălbatică a fost larg răspîndită în regiunile deluroase ale Europei, fructul ei fiind folosit încă de omul neolitic *(Prehistoric investigations in Iraqi Kurdistan*, SAOC, 31, Chicago, 1960, p. 116 — Citat după J. Makkay, JAMÉ, 3, 1963, p. 19, nota 70). O anumită indicaţie ne furnizează în această privinţă un vas special, descoperit la Rakamaz, (precum şi acela, cu totul similar, de la Miskolc-Fütöház), aparţinînd culturii ceramicii liniare. După părerea lui J. Makkay, aceste

și sîngele animalelor sacrificate dar în acest caz ar fi fost probabil semnalate și atributele zoomorfe ale divinității, cum este, de exemplu, în cazul vasului de la Gumelnița [127].

În afara jertfelor menționate, vasele cu reprezentările feței umane puteau să aibă și alte destinații. Astfel, vasul de la Barleben [128] poate fi pus în legătură cu cultul morților, iar „Venera din Gorzsa" [129], în care s-a descoperit un fragment de craniu uman calcinat (fără a da de urmele unei necropole de incinerație), cu unele jertfe de oameni, legate tot de riturile agrare.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

AAH	„Acta Archaeologica Hungarica"
AÉ	„Archaeologiai Értesitö"
AR	„Archeologické Rozhledy"
AuF	„Ausgrabungen und Funde"
JAMÉ	„Jósa András Múzeum Évkönyve", Nyiregyháza
Materiale	„Materiale și cercetări arheologice"
PZ	„Prähistorische Zeitschrift"
Roska, *Turdaș*	M. Roska, *A Torma Zsófia Gyüjtemény* — Die Sammlung Zsófia von Torma, Cluj, 1941
SCIV	„Studii și cercetări de istorie veche"

vase au fost destinate pentru separarea substanței lichide de resturile solide, obținute printr-o operație în interiorul vasului. Lichidul se scurgea în afara vasului, în timp ce resturile rămîneau înăuntru. Nu se știe, deocamdată, care a fost scopul operației: obținerea substanței solide (brînza, de exemplu) sau a celei lichide, prin presarea unor boabe de fructe bogate în sucuri (struguri, mure etc.). Una din presupunerile autorului, în legătură cu vasul de la Rakamaz, este aceea că, cu ajutorul lui, s-au obținut sucuri de fructe, probabil, în scopul unei fermentări ulterioare. (Cf. J. Makkay, *op. cit.*, în JAMÉ, 3, 1963, p. 7, 18—19, cu fig.).

127 S. Marinescu, *op. cit.*, în SCIV, 2, XII, 1961, p. 345 și urm. De fapt nu este imposibil ca vasul de la Huși să fi avut și un capac, cu atribute zoomorfe (coarne).

128 H. Lies, *op. cit.*, în AuF, 1, VIII, 1963, p. 9—16.

129 Gy. Gazdapusztai, *op. cit.*, în AÉ, 1, 1957, p. 3—13. Cf. și J. Csalog, *op. cit.*, în „Csongrádmegyei Tanulmányok", 1, 1959, p. 13—14.

QUELQUES CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LES RELIEFS FIGURÉS SUR LA CÉRAMIQUE NÉOLITHIQUE DE LA ROUMANIE

Résumé

Dans la première partie de cet article, l'auteur présente un fragment céramique représentant le visage humain en relief, découvert par hasard à Huşi (Moldavie centrale). La pièce (fig. 1—2) fait partie du cou un peu concave et relativement étroit d'un vase. La représentation du visage est placée sous le bord du vase. La pâte, de couleur noire, est compacte, uniformément brûlée, avec des traces fines de balle dans sa composition. Tenant compte de l'aspect de la pâte, de l'exécution technique du relief, de même que des analogies, la pièce de Huşi appartient à la culture de la céramique linéaire ou Pré-Cucuteni, ou, éventuelement, Criş (Körös).

En ce qui concerne l'origine des représentations figurées en relief de la période de la culture Pré-Cucuteni (Tripolye A), l'auteur considère qu'elle s'explique par les importants éléments du type linéaire-céramique de cette culture. Ainsi comme le démontrent les nombreuses analogies, la culture de la céramique linéaire a été le facteur principal qui a contribué à la diffusion et à l'intégration de ces éléments d'origine méridionale (Starčevo-Vinča) dans les régions de l'est des Carpates, et non la culture Boian (comme on l'avait considéré parfois — cf. note 83), qui n'avait pas connu de telles représentations. En ce qui concerne les représentations figurées en relief de la phase Cucuteni A, en dehors de la continuité des traditions pré-cucuteniennes, il faut tenir compte aussi des influences méridionales, plus récentes (surtout Troia II et Gumelniţa). Il faut remarquer que les représentations anthropomorphes en relief ont disparu à la fin de la phase Cucuteni A, pour reparaître dans la phase Cucuteni A—B et B transposées en peinture (note 89).

En ce qui concerne la signification de la représentation figurée de Huşi, et aussi des autres représentations encadrées (cf. notes 107—113), l'auteur estime qu'il sagit de l'application des masques anthropomorphes. Celles-ci avaient le rôle de protection symbolique du contenu des vases, qui étaient probablement des vases de libation.